

Dr Filip Škiljan

Dr Marina Perić Kaselj

PRISILNE MIGRACIJE MAĐARA IZ HRVATSKE U TIJEKU I NAKON DRUGOGA SVJETSKOGA RATA: ETNIČKI IDENTITET I ETNIČKA SITUACIJA

Abstrakt: U radu se govori o prisilnim migracijama Mađara iz Hrvatske u tijeku i nakon Drugoga svjetskoga rata. Metodom studije slučaju istražuju se Mađari u Moslavini, na Bilogori, u Podravini i u zapadnoj Slavoniji. Istraživanju se pristupa kombiniranim metodološkim pristupima: povijesni izvori i popisi stanovništva, te dubinski intervjui s pripadnicima nacionalnih manjinskih zajednica ili (rekonstrukciji sjećanja). Naglasak je stavljen na procese isključivanja manjinskih zajednica Mađara od strane jugoslavenske komunističke vladi 1945. godine.

Ključne riječi: prisilne migracije, Mađari, etnički identitet, etnička situacija

Uvod: Useljavanje Mađara na područje Hrvatske

Prema pisanju Bele Makkai (2011)¹ migracije stanovništva iz Mađarske polovinom 19. stoljeća uzrokovane su prvenstveno visokim demografskim prirastom stanovništva kojeg je usporedo pratila egzistencijalna kriza. Zbog usitnjavanja posjeda, feudalnih prepreka u trgovini zemljom, visokih poreza, nedostatka kredita i snažne konkurencije mađarska je privreda bila iznimno opterećena.² Masovno iseljavanje započelo je osamdesetih godina 19. stoljeća ponajprije iz

¹ B. Makkai, Migracija iz južne Mađarske preko Drave i Save krajem XIX. stoljeća u: *Podravina*, vol. X, br. 19 (2011).

² Isto, str. 67.

zaostalih, nerazvijenih područja Mađarske. Svaki treći iseljenik³ u to vrijeme bio je po nacionalnosti Mađar, dok su ostali bili pripadnici nacionalnih manjina.

Useljavanje Mađara na područje Hrvatske započelo je u razdoblju od 1860.-1870. Osim spomenutih razloga, privlačni čimbenici za iseljavanje u Hrvatsku bile su povoljne cijene zemljišta.⁴ Prvi značajniji slučaj useljavanja na područje bjelovarsko-bilogorskog kraja bio je 1864. godine kada su seljaci iz županije Somogy kupili zemlju na području Velikih Bastaja i Koreničana u blizini Daruvara, a nedugo poslije su otkupili i zemlju Hrvata u Brekinskoj koji su odselili u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije (1878.).⁵

Prema statističkim podacima iz 1900. godine u Hrvatskoj je od ukupno 135.178 useljenika iz Mađarske, njih 53.625 došlo iz županije Bacs Bodrog, 19.794 iz županije Somogy, 12.223 iz županije Zala i 12.029 iz županije Baranya.⁶ Riječ je o Mađarima koji su doselili iz krajeva koji su bili smješteni nedaleko od današnje hrvatsko-mađarske granice, odnosno iz županija koje su bile pogranične sa Slavonijom. Prostor koji je nekada pripadao Vojnoj krajini nakon 1881. godine bio je razvojačen, pa se jedan dio nekadašnjih krajišnika selio u susjednu Bosnu što zbog prezaduženosti, ili zbog procesa propadanja zadruga. Mađari su kupovali njihova imanja. Doseljavanje na područje Hrvatske nije bilo samo na područje Bilogore, Podravine, Moslavine i zapadne Slavonije, već i na teritorij oko Đakova, područje između Virovitice i Našica, Srijema i područje oko Vukovara.

³ Isto

⁴ Mađari su u Slavoniji mogli kupiti jedan cijeli hektar površine vrlo kvalitetne zemlje za 10, 20 ili 30 forinta. Svoja zemljišta u Mađarskoj prodavali su deset puta skuplje, pa su za prodanih 2 ili 3 hektara zemlje u Mađarskoj mogli kupiti 20 ili 30 hektara zemlje u Slavoniji. Balta, *Julijanska akcija u Slavoniji*, Zagreb 2006, str. 49.

⁵ B. Makkai, Migracija iz južne Mađarske preko Drave i Save krajem XIX. stoljeća u: *Podravina*, vol. X, br. 19 (2011), str. 70.

⁶ Isto.

Tablica 1. Broj Mađara prema popisima stanovništva od 1880-1953. godine⁷

Kotar	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.
Kutina	138	282	1943	2365	1230	985	790	793
Garešnica	49	973	1831	2042	1975	1989	1585	1333
Bjelovar	269	2735	3674	4154	3582	3058	2253	1929
Daruvar	2305	3830	4996	5869	4130	3405	2395	2209
Grubišno Polje	200	1808	2516	2758	2111	2208	1489	1483
Virovitica	5548	7700	8556	9223	5878	3298	1978	1604
Koprivnica	521	918	1785	1857	307	685	368	362
Đurđevac	1073	1087	2891	1693	843	497	393	214
Pakrac	1496	2780	2825	2784	2007	1771	1029	982

Metodologija istraživanja i teorijski okvir: Etnička situacija, Događaj i identitet etničkih grupa

Empirijski dio istraživanja obuhvatio je 20 dubinskih polustrukturiranih intervjua maksimalne varijacije s pripadnicima mađarske manjinske zajednice. Prilikom definiranja etničkog/nacionalnog identiteta naglasak smo stavili na socijalne konstrukte s posebnim naglaskom na kolektivna sjećanja. Nastojali smo pokazati kako određene institucionalne shematske klasifikacije ili povijesni Događaj mogu nametnuti ili dovesti do promjene strategija samoopisivanja etničke grupe. Teorijski smo se oslanjali na interakcionalistički teorijski pristup istraživanju etničkog identiteta i to pravca koji su razvili S. M. Lyman i W. Douglass

⁷ Popisi stanovništva promatrani su u razdoblju između 1880. i 1953. godine na teritorijalnim jedincima Pakrac, Daruvar, Bjelovar, Garešnica, Grubišno Polje, Kutina, Virovitica, Đurđevac i Koprivnica. Za popisne godine 1880. i 1890. korišteni su podaci o materinjem jeziku, budući da podatke o narodnosti ne posjedujemo. Treba također naglasiti kako su granice kotareva, kasnijih općina bile uvelike izmijenjene.

(1972)⁸ koji su etničnost definirali kao dio određene situacije u kojoj se akteri nalaze u tijeku svojih interakcija. Po njima etničnost se pojavljuje kao sredstvo konstrukcije, manipulacije i modifikacije stvarnosti. Kontakti i interakcije među akterima proizvode različite situacije koje definiraju i različite identitete. Na taj način situacijska analiza etničnosti povezuje se s izučavanjem različitih strategija pojedinca (mijenjanje etničkog identiteta kao strategija za ostvarenje vlastitih interesa) u oblikovanju njihova etničkog identiteta.

Potom smo naglasak stavili na pitanje etničke situacije koja je odgovorna za oblikovanje etničkog identiteta. Etnička situacija⁹ je teorijsko-promatrački model koji omogućuje da se konkretno promatrana etnička situacija smjesti u odgovarajući sinkronijski (prostorni) i dijakronijski (povijesni) kontekst. Etnička situacija obuhvaća prostorno-vremenski kontekst obuhvaćen promatranjem, sudionike-pojedince (aktere) i državu - nadzorno-klasifikacijski aparat s monopolom političke moći.

Osim etničke situacije jedan od bitnih procesa koji utječe na definiranje identiteta je Događaj u smislu kojem tom pojmu pridaje A. Badiou¹⁰. Događaj se prepoznaje po tomu što on, za razliku od uobičajenih događaja, automatski utječe na promjenu etničke situacije.

Društveno-povijesni kontekst: Status Mađara nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije nova vlast kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nije bila osobito naklonjena nacionalnim manjinama.

Mađarima je onemogućeno sudjelovanje na prvim poslijeratnim izborima, iz razloga što su na osnovi mirovnih ugovora do ljeta 1922. godine imali pravo preseliti u Mađarsku. Za to vrijeme

⁸ Lyman, Stanford M. and William A. Douglas. 1972. "Ethnicity: Strategies of collective and individual impression management". *Social Research*, vol. 40:344–365

⁹ Perić Kaselj, M., Škiljan F., Vukić. A. 2015 „Događaj i etnička situacija: Promjena identiteta nacionalnih manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj“. *Studia ethnologica croatica*, vol 27, str. 7-70.

¹⁰ Badiou Alain. 2005. *Being and Event*. London: Continuum, str. 173-178.

bila su im oduzeta sva politička prava. Izgubili su pravo i na agrarnu reformu. Posjede su dobili uglavnom solunski dobrovoljci iz Prvoga svjetskoga rata, a Mađari veleposjednici su razvlašteni Godine 1922. donijeta je odluka o podržavljenju školstva. Manjinski razredi smjeli su se osnovati samo gdje je bilo najmanje trideset učenika. Nije se priznavala izjava o etničkoj pripadnosti, već su vlasti ispitivale podrijetlo učenika tri generacije unatrag. Odnosi nepovjerenja Kraljevine SHS i Mađarske do 1929. godine reflektiraju se na politički život Mađara. Nezadovoljavajuće stanje u školstvu trajalo je sve do ukidanja diktature 1931. godine. Jugoslavenske vlasti su tada zbog potpisanih međunarodnih ugovora morale osigurati određena prava nacionalnim manjinama tako i Mađarima pravo na političko organiziranje. Nepovjerenje prema Mađarima odnosno službene državne politike bit će stalno prisutna i u cijelom međuratnom razdoblju. Kriza i pogoršanje odnosa je nastupilo ponovno zalaganjem engleskog lorda H. Rotemira za reviziju versajskog mirovnog ugovora u korist Mađarske.¹¹ Stvaranjem Banovine Hrvatske doveden je u pitanje politički identitet Jugoslavije što se prenijelo i na položaj nacionalnih manjina.

U Banovini Hrvatskoj, dozvoljen je rad Mađarske kulturne zajednice i otvaranje novih osnovnih škola čime je sve više jačala politička aktivnost Mađara. Neposredno uoči rata Mađarska se sve više priklanja Njemačkoj.

Vođa ustaškog pokreta Ante Pavelić već se u emigraciji povezuje s političkim oponentima koji su imali određene ciljeve i interese za razbijanje Kraljevine Jugoslavije. Na toj jezgri došlo je do suradnje ustaša i političkih vođa u Mađarskoj koji su tražili reviziju Trianonskog sporazuma i priključenje određenog područja Kraljevine Jugoslavije Mađarskoj.

Mađarizacija: Legrad ulazi pod mađarsku upravu

¹¹ http://adattar.vmmi.org/fejtezetek/1409/03_uvod.pdf (pristup 25.08.2016).

Na početku rata, već 6. travnja 1941. godine, jugoslavenska je vojska bez borbe napustila Međimurje. Dan poslije tamo su ušli Nijemci, a lokalne ustaše su 8. travnja 1941. oformili Ustaški stožer za Međimurje i počeli preuzimati stvar u svoje ruke te je Teodor Košak, prvoborac ustaškog pokreta u Čakovcu, proglasio uspostavu NDH. S druge strane, aktivna promađarska skupina u Međimurju započela je tražiti mađarsku okupaciju Međimurja. Među njima je uz etničke Mađare bio i dosta velik broj “mađarona” tj. osoba hrvatskog podrijetla koje su zastupale mađarsku nacionalnu ideju.. Mađarska je bez pristanka vlasti NDH pripojila Međimurje 16. travnja 1941. godine.¹² Nakon prijelaza jugoslavenske granice 11. travnja 1941. godine, mađarska vojska okupirala je Baranju koja je zajedno s Međimurjem uključena u mađarski upravni sustav. Dio Baranje s većinskim hrvatskim stanovništvom priključeno je ostalim dijelovima istoimene županije sa sjedištem u Pečuhu.¹³ U zauzetim područjima mađarske su vlasti odmah poduzele mjere u duhu mađarizacije: uspostavu nove uprave, uvođenje mađarskog jezika kao službenog jezika u upravi i nastavnog jezika u školama i druge mjere. Pripojenje Međimurja i hrvatskog dijela Baranje Mađarskoj ogorčilo je vlasti NDH jer se radilo o hrvatskim povijesnim i etničkim područjima. Zagreb je najteže pogodio gubitak Međimurja u kojem je živjelo prema pouzdanim statistikama više od devedeset posto hrvatskog stanovništva.

Nakon pripojenja Međimurja Mađarskoj dolazi do zategnutih odnosa jer vlasti NDH nisu nikada priznale taj čin protestirajući protiv njega i naglašavajući svoje pravo. Krivci za nepopustljivost Mađarske traženi su u vojnim krugovima, čak i u samovolji mađarskog

¹² Hutinec, Goran, (2005.) “List Muraköz-Megyimurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)”. Radovi 37: 283.-311. Zagreb, str. 283.

¹³ I Ivan Jelić, Hrvatska u ratu i revoluciji : 1941 - 1945, Zagreb 1978.

zapovjednika Čakovca Z. Timàra koji je prema tim tvrdnjama na vlastitu ruku proglasio okupaciju Međimurja.¹⁴

Za vrijeme Drugog svjetskog rata Legrad je ušao pod mađarsku upravu . O dolasku mađarske vojske u Legrad piše Dragutin Feletar koji opisuje kako su Mađari svečano ušli u naselje, održali svečani defile mjestom s vojnom muzikom i zastavama, a nakon toga je mađarski svećenik održao u mjesnoj crkvi spomen-slavu. U vrijeme mađarske okupacije Legrada sagrađen je most preko Drave koji je Legrad povezivao s Međimurjem. Prema pisanju dr. Feletara vidljivo je kako su Mađari željeli uvjeriti Legradane i Međimurce za vrijeme Drugog svjetskog rata da su neki poseban, međimurski narod, iz razloga lakšeg provođenja mađarizacije.¹⁵

Oni koji su ostali nisu najbolje prošli. Obitelji koje su bile bogatije ostale su bez većine zemljišta.

Mobiliziranje Mađara za vrijeme Drugoga svjetskoga rata

Situaciju vlasti prema Mađarima za vrijeme Drugog svjetskog rata opisao nam je Ivan Družin iz sela Lasovca. Njegov otac bio je mobiliziran za vrijeme raspada Kraljevine Jugoslavije. »Novine u našem selu nitko nije čitao, a radija nije bilo, pa nismo znali što se događa. Iz Slavenskog Broda, gdje je otac demobiliziran, počelo je vraćanje vojnika kućama. Međutim, oca su zarobili u Virovitici Nijemci te je završio u Njemačkoj u ropstvu. U Njemačkoj je

¹⁴ Hutinec, Goran, (2005.) "List Muraköz-Megyimurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)". Radovi 37: 283.-311. Zagreb, str. 285.

¹⁵ D. Feletar, *Legrad*, Čakovec ,1971, str. 131.

proboravio sedam mjeseci. Tek tri mjeseca nakon zarobljavanja otac je uspio poslati dopisnicu iz zarobljeničkog logora u kojoj javlja da je živ i zdrav...“.

Ivanovom ocu, Vendelu Družinu, po povratku iz zarobljeništva prvi susjed koji je bio u ustašama rekao je kako mora vratiti jugoslavensku uniformu u općinu Severin. Nakon što je vratio uniformu Vendel je očekivao poziv u domobrane budući je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije dobio jugoslavensko državljanstvo. Uspostavom NDH, Mađari su izgubili jugoslavensko državljanstvo te su postali ponovno mađarski državljani. Vendel, poput većeg broja Mađara dobio je osobnu kartu u kojoj je pod rubrikom nacionalnost stajalo Mađar. Zahvaljujući takvoj kvalifikaciji niti jedna vojska koja je prolazila kroz Lasovac u prvim godinama rata nije ga mogla mobilizirati. Jačanjem partizanskih snaga u tijeku 1944. godine partizani su počeli češće navraćati u područje oko Lasovca. Nakon osnivanja mađarskog bataljona, poslije i brigade partizani su tražili od Mađara da pristupe partizanskim jedinicama“: Kada god bi partizani došli po oca on bi se skrivao. Jednom su partizani došli u Lasovac, a baka je rekla da je otac u Orovcu. Jedan je partizan djeda uhvatio za ruku i rekao mu da si može iskopati raku: ‘Kažite Vendelu da ako se sam do sutra ne javi da ćemo ga mi dignuti.’ Nakon toga otac je rekao da se spakiramo, pa smo na kola natrpali masti, mesa, brašna i otac, majka ja i sestra pošli smo u Brezovac kod Bjelovara gdje smo dočekali oslobođenje. Djeda i baku su partizani zatvorili u školu s ostalim Mađarima dva dana i dvije noći i za to vrijeme opljačkali njihove kuće. Djed i baka su poslije toga otišli u Bjelovar. Nakon oslobođenja došao je po djeda jedan partizan iz sela i rekao mu: 'Upreži konje Vendele. Odi kući i dobit ćeš ključeve.“

Vendel je bio potreban lokalnoj zajednici jer je imao konje kojima je mogao orati ili prevoziti namirnice i materijal. Na ovaj način obitelj Družin ostala je u Hrvatskoj.

Slična je bila i situacija u pakračkom kraj . Otac Dragutina Fezija surađivao je s partizanima, a njegov brat Josip Fezi sudjelovao je u partizanskom pokretu. Prije nego li je otišao u partizane Josip Fezi bio je u Gestapu. Nakon rata brat se prijavio zajedno s obitelji za odlazak u Ameriku,

ali umjesto u Americi završio je na radu na Psunju i Papuku. Franjo Peci iz Goveđeg Polja prisjeća se kako mu je otac bio u domobranima dok mu je majka ostala sa svekrom u selu. »Po kućama je išao partizanski seoski predsjednik i davao je upute koje Mađare treba dignuti. Svi koji su bili dignuti išli su željeznicom u Banovu Jarugu. Moji su prvo transportirani u Mađarsku, a potom u Austriju. Nakon rata su se vratili u Slavoniju. U našoj kući bio je koloniziran jedan Srbin, a naseljeni su bili i u druge mađarske kuće. Ponajviše ih je bilo iz Boraka, Bijele i iz Bosne. Ništa od naših stvari nije bilo sačuvano.«

I iz Brekinske su Mađari iseljavani. Anuška Špehar rođena Gelenčir prisjeća se kako je njihovu obitelj spasio neki oficir koji je kod njih bio smješten nakon ulaska partizana u Brekinsku. »Mi smo se već spremili, a dva partizanska vojnika bila su na vratima. Jedan od njih je znao mađarski jezik, pa nam je rekao da spremimo sve što možemo ponijeti. U dvorištu su već bili Srbi iz Kukunjevca koji su uzimali naše stvari, ali nas je spasio oficir koji je bio kod nas i mi smo ostali. Oficir je naredio da naše stvari vrate. Cijeli gornji kraj sela Brekinske je otišao u Mađarsku i nitko se nije više vratio.«

Iseljavanja Mađara iz Hrvatske nakon 1944. godine

Iseljavanje Mađara iz Hrvatske u Mađarsku pojačanog intenziteta bilježi se nakon 1944. godine. Jedan od uzroka bio je negodovanje ili odbijanje Mađara da se uključe u partizanski odred. Mađari su pokušavali na sve načine izbjeći novačenje u partizanske redove, kao i u bilo koju drugu vojsku smatrajući kako rat koji se vodi nije njihov. Kao kompromisno rješenje kako bi izbjegli mobilizaciju bili su spremni dati i veće količine hrane. Unatoč tomu partizani su

provodili mobilizaciju Mađara. Primjer je osnivanje i mobilizacija Mađara u mađarski bataljun *Šandor Pötefi*. Borba Bilogorskog odreda i mađarskog bataljuna Šandor Petefi s Nijemcima iz Pisanice u Bedeniku bila je kod Mađara protumačena kao namjerno suprotstavljanje jedne nacionalnosti drugoj. Nakon toga oko 40 prisilno mobiliziranih Mađara pobjeglo je u svoja sela Bedenik, Lasovac i Pupelicu¹⁶. Partizani su stoga donijeli odluku kako Mađari koji odbiju mobilizaciju moraju napustiti Jugoslaviju i u tom slučaju ne smiju ponijet nikakva materijalna dobra. Pripadnici jednog bataljuna brigade *Matija Gubec* krajem kolovoza 1944. godine u Pupelici morali su primijeniti odluku o protjerivanju Mađara koji se nisu željeli odazvati pozivu na mobilizaciju. Nekoliko dana poslije došla je delegacija od 150 Mađara s prijedlogom kako će Mađari ekonomski pomagati narodnooslobodilačku borbu. Dana 23. rujna 1944. godine oblasni komitet Komunističke partije Slavonije obavještava kako se Mađari iz bjelovarskog okruga ne odazivaju pozivima u vojsku te da se tisuću mađarskih obitelji želi odseliti u Mađarsku¹⁷. Prema odluci sa sobom ne mogu ponijeti »ništa izuzev najnužnijih ličnih stvari«. Isto tako, muškarci sposobni za vojsku moraju ići u radne bataljune. Neposredno poslije ove odluke Ozna za zagrebačku oblast obavještava II. odsjek Ozne za Hrvatsku kako u okruzima Moslavina i Bjelovar Mađari formiraju organizacija za iseljavanje u Mađarsku: »Mi smo s brigadom preuzeli organizaciju tog iseljavanja. Koji Mađari imaju nekog u partizanima, tima ne dozvoljavamo selenje iz razloga, što bismo im morali dati i njihov imetak, kojeg bi Švabe opljačkali i upotrijebili za rat, no oni koji imaju nekoga u neprijateljskoj vojsci proglašuju se narodnim neprijateljima i iseljava ih se bez razlike da li oni hoće ili ne. Svi muškarci koji spadaju u posljednju skupinu i sposobni su za vojsku bit će upućeni u koncentracijske logore. Oni koji ne podržavaju nijednu od navedenih strana mogu da sele, ostavljajući imetak, a

¹⁶ M. Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1 (1995), str. 127.

¹⁷ M. Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1 (1995), str. 129-130.

muškarci idu u logor; oni, koji od takvih ne će da sele, moraju poslati sposobne muškarce u NOV-u.«¹⁸

Odluka prema kojoj muškarci između 16 i 50 godine ne smiju iseliti bila je ključna pri odluci o iseljavanju. Nakon te odluke mnogi su odustali od iseljavanje, a muškarci su se javljali kao dobrovoljci u narodnooslobodilačku vojsku. Na području garešničkog kotara bilo je veći broj primjera gdje su Srbi i Hrvati intervenirali i štitili svoje susjede koji su trebali biti transportirani u Mađarsku. Nakon prisilnog iseljavanja Mađara sva njihova imovina koju nisu smjeli ponijeti sa sobom je bila je opljačkana od pripadnika partizanskog pokreta. To je već bilo vidljivo i u vrijeme kada se to događalo, pa su čak i partizanske lokalne vlasti inzistirale da viši organi od općinskih i kotarskih NOO-a objasne narodu razloge iseljavanja Mađara.

Iz sačuvanog popisa iseljenih mađarskih obitelji vidljivo je kako je iz Bedenika iseljeno kompletnih šest obitelji s 24 člana obitelji, iz Lasovca 10 obitelji sa 63 člana i iz Velike Pisanice jedna obitelj sa šest članova¹⁹. Mnogi su Mađari napuštali svoja sela u strahu pred mobilizacijom, ali nije jasno da li su i njihove obitelji otišle iz sela ili su ostale. Na sačuvanom popisu nisu popisane sve mađarske obitelji koje su protjerane s područja Pisanice. Iz Kreštelovca je krajem rata prisilno iseljeno deset obitelji: Kiraly, Hegy, Ciguth, Szegeda, Takacz, Patko, Vezden (dvije obitelji) i Nyary (dvije obitelji). One su s najnužnijim stvarima otpremljene u seljačkim kolima do mosta preko Drave na putu Terezino Polje –Barcs, a zatim su se po naredbi trebali uputiti prema unutrašnjosti Mađarske. Neke od ovih obitelji, ili pojedini članovi ovih obitelji vratili su se svojim kućama u poslijeratnom periodu. Kuće onih koji se nisu vratili iz Mađarske kolonizirane su i naseljene Srbima. Primjer u Kreštelovacu doselile su srpske obitelji Žigić, Kapetanović, Resan, Momić i Jelisavac.

¹⁸ M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1 (2012), str. 47.

¹⁹ M. Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1 (1995), str. 131.

Ista situacija bila je u Sokolovacu. Kraj Drugog svjetskog rata dočekalo je u Sokolovcu samo 25 starosjedilačkih obitelji. U Sokolovac je tako naseljeno nakon Drugog svjetskog rata veći broj Zagoraca i Prigoraca koji su 1941. godine bili kolonizirani na područje Majkovca kod Virovitice u srpske kuće, a povratkom Srba iz Srbije u virovitički kraj kolonizirani su u okolici Daruvara²⁰. Iz Govedeg Polja su protjerane obitelji Karner (3 člana), obitelj Joške i Imreta Kovacs (9 članova), obitelj Venija i Pište Molnara (9 članova), obitelji Janoša i Miške Kiša (7 članova), obitelj Pecs (4 člana), obitelj Dolfin (3 člana), obitelj Szabo (3 člana) i obitelj Nagy (3 člana)²¹. U lipnju 1945. godine Odjel za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije obavijestio je kako treba izvršiti repatrijaciju svih bivših jugoslavenskih državljana mađarske narodnosti. Oni koji se nisu „ogriješili“ za vrijeme rata mogli su se slobodno vratiti svojim kućama, dok su optuženi trebali odgovarati za svoje zločine. Iz dopisa Oblasnog komiteta KP Jugoslavije koji je bio namijenjen svim kotarskim i mjesnim komitetima jasno je kako su jugoslavenske vlasti odlučile ispraviti stav/odluku prema Mađarima najvjerojatnije svjesni kako bi to moglo izazvati neželjene posljedice u odnosima dviju zemalja. Naredbom je odlučeno da se svi Mađari koji su zatvoreni u logorima, a nisu određeni za strijeljanje, puste iz logora.²²

Mađari nisu bili kolektivno optuženi za nedjela pojedinaca.

Jedan dio Mađara iz Hrvatske, a posebno iz bjelovarskog kraja, bio je zatvoren u logoru u Velikoj Pisanici. Zaključujemo to prema podacima iz kojih iščitavamo kako je u Sabirnom logoru u Velikoj Pisanici u srpnju 1945. godine bilo od ukupno 831 osobe 185 Nijemaca i Mađara²³.

²⁰ K. Blaha, »Sokolovac-postanak i razvoj naselja« u: *Vrela*, sv. 21/22(2004), str. 22.

²¹ Za podatke zahvaljujemo gospodinu Dragutinu Feziju iz Gaja

²² M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1 (2012), str. 49.

²³ M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1 (2012), str. 49.

Prema iskazima kazivača vidljivo je kako je značajan broj Mađara napustilo Hrvatsku tijekom 1944. i 1945. godine.

Ruža Fekter iz Lasovca prisjeća se kako su za razliku od njenog oca koji je bio u partizanima i na taj način nije morao napuštati Lasovac njezini ujaci morali su odseliti u Mađarsku. »Onaj koji je ostao morao je biti ili za Titu ili za ustaše.« Prisjeća se kako je za vrijeme rata bilo i kriznih trenutaka kada je majka nju i sebe spakirala odlučivši otići u Mađarsku. Bilo je to u trenutku kada se većina Mađara iz Lasovca spremala otići u Mađarsku.

Jolan Kasaš iz Velike Pisanice rekao je kako su mu tete s muževima iselile u Mađarsku za vrijeme Drugog svjetskog rata i kako se više nikada nisu vratile u Hrvatsku.

Eugen iz Bedenika se prisjećao kako je većina Mađara iz sela Babinac iselilo u Mađarsku. Partizani su odvajali muškarce na jugoslavensko-mađarskoj granici i prisiljavali ih da pristupe partizanima. Jedan dio njih je u očajanju bježao plivajući preko rijeke Drave.

Jolan Kasaš, rođena Belaj, kazuje kako su iz Velike Pisanice otišli na neko kraće vrijeme i kako nisu došli dalje od najbližih bilogorskih sela. Usprkos tome njihova imovina bila je opljačkana. Iz Dišnika je iselilo najmanje 7-8 mađarskih kuća, kako kazuje Terezija Takač. »Otišli su negdje na područje oko Balatona i održavali još dugo veze sa starim krajem.«

Selu Novi Gradac u virovitičkoj Podravini Drugi svjetski rat donio je velike demografske gubitke. Julije Veseli, kao dječak od četiri godine doživio je ulazak ustaša i Nijemaca u selo. »U zoru 20. siječnja 1944. selo su opkolili Nijemci i ustaše. Oko sela je počela pucnjava, a crkva je počela zvoniti. Grupa od petnaest do dvadeset ljudi bili su straža u selu. Većina tih ljudi tom se prilikom nalazila izvan sela, u obližnjoj šumi. Bili su kao partizani. Jedino dvojica od njih nalazili su se u selu. Nijemci i ustaše ulovili su nakon ulaska u selo tu dvojicu, jednog čovjeka iz Rušana, Feješa i zvonara Duvnjaka, Dalmatinca iz okolice Sinja. Sve koji su bili u selu izveli su iz kuća i pred nas su stavili mitraljeze. Moj djed, koji je bio seoski knez, molio je

da ovih petoricu ne vješaju. Nije bilo pomoći. Za to vrijeme dok smo se mi nalazili usred sela, ustaše i Nijemci su pljačkali kuće, a nasumce su zapalili sedam kuća u selu. To je trajalo do poslije podne. Sa sobom su iz sela Nijemci i ustaše odveli još 15 do 20 ljudi za koje su rekli da će ih likvidirati ako koji Nijemac ili ustaša do Virovitice nastrada. Pušteni su nakon mjesec dana iz zatvora. Nakon toga, dolaskom partizana, jedan dio Mađara koji je bio proustaški orijentiran morao je napustiti Novi Gradac i odseliti u Mađarsku.«

Status Mađara u poslijeratnom razdoblju

Mađari su jugoslavensko državljanstvo u socijalističkoj Jugoslaviji stekli 1948. godine. O tome govori Ivan Družin: »Nismo dobili pozive u vojsku nakon rata iako su Hrvati i Srbi našeg godišta odlazili u vojsku. Bili smo Mađari i nismo imali državljanstvo. Dobili smo obavijest da trebamo platiti državljanstvo. Međutim, nitko od nas iz Lasovca nije imao novaca da plati državljanstvo. Čekali smo sljedeću godinu i dobili smo za badava državljanstvo, a s njime i pozive za vojsku.«

Migracije Mađara uz obalu Drave u Mađarsku bile su uobičajene. Granica je bila otvorena do 1948. godine kada je zbog Rezolucije Informbiroa zatvorena. Stanovnici Legrada, i Hrvati i Mađari, imali su vinograde i zemljišta na takozvanom Legradskom brdu koje se nalazilo u susjednoj Mađarskoj. Između Legrada i Mađarske vozila je skela koja je povezivala jednu i drugu obalu Drave, a ujedno omogućivala i Mađarima s lijeve obale da dođu do svojih zemljišta u Hrvatskoj. Otac Josipa Artnera imao je veliki pašnjak, vinograd i voćnjak na Legradskom brdu. »Budući da su kontakti s Mađarskom bili svakodnevnici od djeda po mami brat se oženio u Mađarskoj i otišao živjeti ondje, nedaleko od granice. Nakon 1945. godine preko se moglo prijeći samo s iskaznicama za one koji su imali zemlju. Godine 1948. se granica zatvorila i svi su kontakti između Hrvatske i Mađarske bili prekinuti. Kada su odnosi bili prekinuti tata je slučajno bio preko i obrađivao vinograd i onda su ga tek nakon tri dana pustili kući. Od tada,

pa sve do 1965. godine u Mađarsku se nije moglo ići. Nakon toga uvedene su pogranične propusnice, pa smo s njima mogli ići do 20 kilometara u Mađarsku. Tako smo vlakom išli kod rođaka. Otac je želio posjetiti i našu zemlju na Legradskom brdu. Kada smo došli do mjesta gdje je bila ta zemlja otac se rasplakao. Sve je bilo zaraslo, a od kljeti su ostale samo grede. Ni mađarski Mađari nisu obrađivali to napušteno zemljište jer su bili veliki porezi na alkohol.«

I Joško Borbaš se prisjeća poslijeratnog perioda. »Bilo je jako teško poslije rata. Ljude su tjerali u zadrugu i općenito je bila borba da se sve plati i namiri. Neki Balog i Velikoj Pisanici nije mogao sve platiti pa je završio u zatvoru.« O tjeranju u zadrugu govori i činjenica kako je u zadrugu u Kreštelovcu bilo otjerano čitavo selo osim tri obitelji. Isprva je u Kreštelovcu bilo dvadeset obitelji u zadruzi, a potom su im pridodane još pedeset i četiri obitelji. Svima koji su imali iznad 17 katastarskih jutara zemlje taj je višak bio oduziman.

Na području Ždale, kako se prisjeća Perica Pavešić iz Ždale, granica između Mađarske i Hrvatske bila je iznimno tvrda budući da graničnu liniju nije činila rijeka Drava, već je ona išla po poljima. »Ljudi su imali prijeko u Mađarskoj zemlju i granicu su prelazili sve do 1948. godine. Zemljište je bilo tako zapušteno uz samu granicu da se nije vidjelo preko. Jedino je sama granična linija bila izorani pojas zato da bi se vidjeli tragovi prebjega. Kada je granica postala manje tvrda, mogli smo 12 puta godišnje ići u Mađarsku, a oni su mogli nama doći dva puta godišnje.« Pavešić kazuje kako su prije uspostave granice između Jugoslavije i Mađarske, u vrijeme Austro-Ugarske, Ždala, kao i čitavo Prekodravlje, bili orijentirani isključivo na mađarska naselja. Prvi veći grad u Mađarskoj od Ždale je udaljen samo 12 kilometara, dok su Molve, prvo veće mjesto u nekadašnjoj đurđevačkoj općini, udaljene čak 17 kilometara.

Zaključak:

Etnički identitet u korelaciji je s izvanjskim kategoriziranjem i kvalificiranjem jer ono utječe na naše samoodređenje. Iz dijalektike unutarnjih kodiranja i izvanjskih opisivanja razvija se

identitet etničkih skupina. Institucije u ovom slučaju država konstitutivni čimbenik je etničke situacije koja postavlja zakone, uvjete, granice između dvije ili više etničkih grupa. Institucije svojim kategorizirajuće-klasificirajućim selekcijskim mehanizmima spajaju motive djelovanja i očekivanja te tako kroz tipiziranje ponašanja aktera u ulogama grade društvene strukture. Izvanjski opisi/diskursi su usko povezani s načinima na koja su društva strukturirana i organizirana. Oni formiraju osobne i kolektivne identitete. Permanentnim proizvođenjem diskursa u modernim društvima svrha je razviti mehanizme uključivanja i isključivanja određenih grupa u društvenom sistemu. Isključivanje mađarske etničke grupe za vrijeme i u tijeku rata posljedica je nepovjerenja i sumnjičavosti prema integraciji u jugoslavensku/slavensku naciju i identitet, te njihova nekadašnjeg povlaštenog položaja unutar državne strukture Austro-Ugarske Monarhije. Državno politički i pravni status brisanja i vraćanja mađarskog državljanstva, i uspostavljanja granica, dopuštenja, zabrana. protjerivanja bitno su obilježili njihov etnički identitet u određenim vremenskim razdobljima te ga činili ovisno o etničkoj situaciji poželjnim, nepoželjnim ili prinudnim izborom.

**Forced migration of Hungarians from the Croatian during and after World War II :
ethnic identity and ethnic situation**

Abstract: The article deals with the forced migrations of Hungarians from Croatian during and after World War II. Hungarians in Moslavina in Bilogora, Podravina and in Western Slavonia were examined with the method of case study. The research was approached with the combined methodological approaches: historical sources and censuses, and in-depth interviews with members of national minority communities, or (reconstruction of memories). Emphasis is placed on the processes of exclusion of minority communities - Hungarians by the Yugoslav Communist authorities in 1945.

Keywords: forced migrations, Hungarians, ethnic identity, ethnic situation

